

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

**ADALÉKOK A FELELŐSSÉG TÖRTÉNETI
FEJLŐDÉSÉHEZ**

SZEGED

1989

SZABÓ BÉLA:

Néhány felelősségi kérdés az erdélyi szász Statutumokban

Az erdélyi szászok 1583-ban kinyomtatott jogkönyvét vizsgálva több kérdés is felmerülhet az érdeklődőben. A gazdasági és társadalmi igények megjelenítésének valamint a jogkönyv gyakorlatban való érvényesülésének vizsgálatán túl az is fontos kérdés lehet, hogy a jogkönyv milyen mértékben tükrözi kora jogi műveltségét, mennyire "modern" ismereteket közöl? Önálló, tudományos igénnyel megszerkesztett - igaz több előmunkálaton alapuló - mű-e, vagy csak keveréke a korabeli "forgalomban lévő" civil jogi művekből és a következetesen szász szokásjognak tartott, de a közös jog által áthatott joganyagból leszűrt elveknek.¹

Ez utóbbi kérdéscsoport aprólékos elemzése annál is inkább szükséges és egyedül lehetséges, mert egyelőre a jogkönyv gyakorlatának vizsgálata források híján megoldhatatlan. A 15. században jelentős társadalmi és a gazdasági változásokat megélt, teljesen életformát váltó szász kereskedő-
iparos közösségben, a közigazgatás megszervezése, az autonómia kivívása, és ezen belül a közösség centralizált irányításának a megvalósítása mellett, egy teljes évszázadon át kísérleteztek a jogélet rendezésével, a gazdasági és társadalmi követelményeknek megfelelő kodifikált jog összefoglalásával. A teljesen önálló, ideális jogrendszer több kodifikációs kísérleten át - igaz kissé megkésve - nyert elfogadást mind a közösség, mind a szász-autonómiát biztosító legfelsőbb szervek által.

A jogkönyv kétségtelenül erős római jogi hatást mutat. Nem is lehet ez másként, hiszen egyik legjelentősebb előmunkálata nem más, mint a szászok legjelentősebb 16. századi személyiségének, Johannes Honternek², a polihisztor teo-

lógusnak, egyházszervezőnek Compendium juris civilis in usum civitatum ac sedium Saxonicarum in Transylvania collectum című műve. Honter hosszú egyetemi évei alatt Bécsben, Bázelen és Nürnbergben is kapcsolatba került a jogtudományokkal, bár elsősorban teológiai tanulmányokat folytatott³. A báze-
li jogász professzor Amerbach barátsága – kinek munkásságá-
ban a glosszátorok tanai és a humanisták eredményei –, s
elsősorban a freiburgi Ulrich Zäsy hatása, valamint az ép-
pen nürnbergi évei alatt Haloander által kiadott Pandekták,
majd a Codex és Novellák kiadásainak ismerete szerencsésen
találkozott a szász Universitas megbízásával a szokásban le-
vő jog összegyűjtésével. Honterus ezt a feladatot két lépcső-
ben természetesen csak a Corpus Iurisra támaszkodva végezte
el⁴.

Ha figyelmesebben összevetjük a két művet Honterét és
a kodifikációt bevezető Fronius⁵ által egybeszerkesztett
jogkönyvet sok eltérést észlelhetünk. Éppen a szerződések-
hez fűződő adósi felelősség területén a legbizonytalanabb
a két kodifikátor, ez már első olvasásra szembeűnő. Felve-
tődött a kérdés, Honter műve mennyiben felelt meg kora tu-
dományos irodalma által képviselt elveknek, Fronius mennyi-
ben és hol tért el a rendkívül nagytekintélyű reformátor tu-
dományos igényvel összeállított művétől, s védhető-e eltérő
állásfoglalása? Mennyire következetes, mennyire önálló gon-
dolatokat mutat fel? Az is kiderülhet, hogy az idő sürgetvén
Fronius a rendelkezésre álló források összerendezésével kö-
vetkezetlenül járt el.

Természetesen ezek a kérdések csak a teljes művek, és
a korabeli irodalom mind teljesebb, aprólékos összehasonli-
tása árán válaszolhatók meg. Mégis most három konkrét szer-
ződés, három reálszerződés felelősségi szabályait elemezve
bizonyos prekonceptiót, előítéletet szeretnék kialakítani
az esetleges további elemzések szolgálatára.
Remélem így is némi tapasztalatot szerezhethetünk a szász huma-
nisták jogi műveltségéről, esetleges tudományos színvonaluk-

ról, dogmatikai elmélyültségéről, s arról mit tartottak fontosnak. Természetesen néhány korabeli tudományos mű vizsgálata csak megközelítőleg teljes mértékben tükrözheti az összehasonlítási alapul megkívánható uralkodó tudományos álláspontot, de éppen a felhasznált művek egybehangzó állásfoglalása, a nagy tekintélyű Zäsy⁶ és a Honternál ugyan későbbi, de műveik időtállóságával nagy elismertségre szert tevő, hosszú évtizedekig tekintélyként elismert Institutió-kommentálók (Schneidewin⁷ és Mynsinger⁸) valamint a Pandektát elemző Wesenbeck⁹ alkalmasak lehetnek az összehasonlításra. A három vizsgált jogintézmény:

- a Statutumok által egyetlen szakaszban ismertetett haszonkölcsön,
- a teljes titulust kapó letét,
- valamint a rendkívül aprólékosan szabályozott zálogszerződés.

Mindhárom más más jelentőségű, más-más súlyu, de ez talán csak érdekesebbé teszi a vizsgálatot, még akkor is ha csak az alapesetekben elvárt adósi magatartást vizsgáljuk.

Mint említettem rendkívül szembetűnő a római jog forrásainak használata Froniusnál, de az is hogy nagymértékben eltér a Honter által összegyűjtött és egybeszerkesztett elvektől, melyek tudomásunk szerint civiljogi ismereteinek elsődleges alapjául szolgáltak.

Az elsőként, igen röviden szabályozott commodatariusi felelősség szabályozása már Froniusnál is kettősséget mutat: ... in eaque custodienda eam diligentiam adhibeat, quam suis adhibiturus esset. Si vero preter summam diligentiam et culpam casu res deterior fuerit reddita, non tenebitur¹⁰.

Feloldható-e ez az ellentmondás Honterus és a korabeli irodalom vizsgálatával?

Justinianus álláspontja csaknem egyöntetűnek fogadható el:

A klasszikus kori custodia¹¹ felelősség egyértelműen culpává gyengül, mely gondosság mértékét az exactissima¹² és exacta¹³ diligentia, és a diligentissimus paterfamilias in suis rebus¹⁴ kategóriák jelölik. Sőt két forráshely kiemeli, hogy a haszonkölcsönbevevőtől nem elég az a gondosság amit saját ügyeiben fejt ki,

si modo alius diligentior poterit eam rem custodire.¹⁵

Zäsy az Utilitátsprinzipre¹⁶ hivatkozva teszi magáévá a Digesta és az institutiók elvét: levissima culpa is felelőssé teszi a commodatariust¹⁷ s nem elég az általa mediocris diligentianak¹⁸ nevezett saját ügyben kifejtett gondosság. S az Institutió kommentálói is mivel az ügylet a haszonkölcsönbe vevő érdekében áll, exacta illetve exactissima diligentiat követelnek meg¹⁹. Wesenbeck elemzése már nem ennyire egyértelmű, de végül az előzőek által is idézett forráshelyeket vizsgálva a vigilantissimus attantusque paterfamilias kötelezettségeként a levissima culpától való tartózkodást fogadja el²⁰. Ő ragaszkodva a Digesta forráshelyéhez a custodiát is figyelembe veszi, de nem elemzi a gondossági követelményhez való viszonyát, bár úgy tűnik a culpává "gyengített" őrizetet, a justinianusi culpa in custodiendót takarhatja itteni megemlítése.

Honter követi az általánosan elfogadott elvet, s nem szövegűen ugyan, - legjellegzetesebb szerkesztési módszere ugyanis a szószerinti átvétel az Institutiókból illetve a Pandectákból - de a diligentissimus paterfamilias in suis rebus gondosságát várja el²¹. Ugyanakkor előbb említett módszerére nagyon jellemző, hogy néhány sorral alább az utilitás elvét tárgyalva így fogalmaz:

Commodatum autem plerumque solam utilitatem continet eius cui commodatur: et ideo e culpa et diligentia et custodia praestatur²².

Ez átvétele a Digesta megfogalmazásának, s hasonlóan a Wes-
senbecknél kifejtettekhez jóindulattal egy szubjektívizáló-
dott őrizeti kötelezettséget takarhat.

Fronius megfogalmazása, legalábbis az első mondat ilyen mó-
don tarthatatlannak látszik. A saját ügyben elvárt gondosság
a kor elvárása szerint kevés a commodatariustól. A második
mondatban megfogalmazott teljes gondosság azt sugallja, hogy
Fronius, a Honterus által a Digestából átvett elv - hogy a
leggondosabb családapa sajátjában vitt gondosságának objek-
tív mértéke és nem az általunk culpa in concretónak nevezett
egyéni mérték figyelembevétele indokolt - általános ismert-
sége, vagy pusztán figyelmetlensége miatt fogalmazta meg
így ezt a felelősségi szabályt.

A másik a klasszikus jogban többek által custodiával, vagyis
az adósi oldalon objektív helytállási kötelezettséggel ter-
helt reálszerződés: a zálogszerződés²³. A 16. század elfoga-
dott követelménye szerint, a záloghitelezővel szemben szin-
tén az utilitás elve alapján, a Digestabeli ulpianusi meg-
fogalmazást²⁴ pontosítva a zálogbirtokos culpa levis köz-
bejötté esetén felel a károkért. Zäsy szerint a forrásokban
culpát olvasva culpa levisre kell gondolni²⁵. Ugyanigy véle-
kednek Mynsinger és Schneidewin is akik figyelmen kívül hagy-
ják, hogy az Institutiók itt is, csakugy mint a commodatum
esetében exacta diligentiát²⁶ írják elő, - ők mindezt az
utilitás elvvel magyarázzák²⁷. A Digesta-kommentár is hason-
ló módon különböztet a két adósi kötelezettség között, hisz
a záloghitelezőtől nem várható el ugyanaz mint az egyedül ér-
dekelte commodatariustól. Bár tőle sem elég a saját ügyekben
elvárt gondosság, hanem az kell amit egy diligens paterfa-
miliás tanusít. Így meg is van a többiekénél is megkivánt
culpa levis, de felvetődik egy másik kérdés: miért kevesebb
a saját ügyben kifejtett gondosság, mint a diligens pater-
familias gondossága?²⁸.

Fronius fogalmazása

Qui dolo et culpa rem pignori acceptam
deteriorem fecerit, pignoratitia ac-
tione tenebitur...²⁹

a Codex szabályát veszi át. Ám azt nem pontosítva culpa levisre - bár Zäsy fejtegetése és a kor terminológiája is arra mutat, hogy a puszta culpa tartalma közelít a culpa levis tartalmához. Tullép a Digesta szövegét ismét következetlenül átvevő Honterus művön³⁰, annak csak egy mondatát őrizve meg, míg Honter minden rendelkezésre álló forráshelyet előszedve custodiáról is szól, s nem valószínű, hogy a custodia bekezdése az őrizet kötelezettségének és nem külön felelősségi formának az indokolatlan kiemelése³¹.

Rendkívül nehéz probléma elé néztek a szász kodifikátorok amikor a jórészt baráti jellegű letét szabályait tárgyalva a letéteményes felelősségét próbálták megállapítani. Az ulpianusi utilitási elv³² által még csak dolozus magatartása esetén felelős letéteményes kötelezettsége már a római jogfejlődésének klasszikus korában gondossági követelményekkel tágult³³. S a Justinianus jogkönyveiben felhalmozott anyag maga is nagyon heterogén. Hiszen egyes fragmentumok szerint a doluson³⁴ túl culpa lata (amit a dolussal azonosítanak³⁵) sőt egy sokat vitatott forráshely szerint diligentia quam in suis rebus is megkövetelhető a letéteményestől³⁶. Sőt más helyek elemzéséből pedig az tűnik ki, hogy minden gondatlanságáért felelőssé tehető a depositarius³⁷. A 16. század tudósainak műveiben szilárdan jelentkezik a szándékos károkozás és a súlyos gondatlanság egyenlővé tétele³⁸ és a letéteményes ezekért való felelősségre vonása. Zäsy rendkívül behatóan foglalkozik mind a culpa különböző fokozatainak elemzésével³⁹, mind a depositárius felelősségét meghatározó és a kor tudománya által előtérbe állított Digesta hellyel⁴⁰. A culpa latát a súlyosan gondatlan magatartást két fokra bontja szét. Egyik esete mikor valaki természetes hibából saját ügyében is, máséban is negligenter jár el előre nem látható okok, vagy kényelmes megítélés miatt (culpa lata ignaviae).

Ez a súlyos gondatlanság sohasem egyenlő a dolussal. A súlyos gondatlanság elitélendőbb esete, amely dolusnak minősül, a culpa lata versutiae, mikor is a "ravasz" adós sajátjában gondosan jár el, más ügyében viszont hanyagul gondatlan⁴¹. S így már könnyű magyarázni a Nervára hivatkozó - többek szerint eredetileg nem is a depositumra, hanem a gyám felelősségére vonatkozó⁴² - Celsus helyet:

D.16.3.32 - Celsus de libro undecimo digestorum
Quod Nerva diceret latiore culpam dolum esse,
Proculo displicebat, mihi verissimum videtur.
nam et si quis non ad eum modum quem hominum
natura desiderat diligens eset, nisi tamen ad
suum modum curam in deposito praestat,
fraude non caret: nec enim salva fide minorem
is quam suis rebus diligentiam praestabit⁴³.

Igy ha a letéteményes hanyagul gondozza is a letett dolgot, de a sajátját is ugyanígy gondozná nem tartozik culpa lataért, hiszen mentes az ehhez megkivánt csalárdságtól. De ennek a hanyagságnak azért van egy határa, nem lehet hanyagabb mint minden más ember, nem követhet el magna negligentia⁴⁴. Mynsinger hasonlóképpen fogja fel a culpa lata versutiae kérdését, s az utilitási elvre hivatkozva méltányosnak tartja, hogy a letéteményes culpáért ne feleljen, csak dolusért és culpa lataért, melyek a csalárdságban közösek⁴⁵. Schneidewin⁴⁶ és Wesenbeck is hasonlóan magyarázza a Nerva helyet⁴⁷. S ez a fejtegetés választ ad arra a kérdésre is, amely a záloggal kapcsolatban felvetődött. Az ilyen értelemben megkivánt saját ügyben kifejtett gondosság valóban alulmarad a diligens paterfamilias gondosságán.

Honter a rá jellemző sokat akarással ismét kétséget hagy. Az utilitási elv dolusa még elfogadható⁴⁸, de a Digestából átemelt másik szabály⁴⁹, melyből úgy tűnik ki, hogy minden culpáért felelnie kell a letéteményesnek:

Non convenit bonae fidei, abnegare id, quod
quis accepit: sed debet reddere ei, a quo

acceptit: sic tamen, si sine dolo omnia reddat,
hoc est, ut ne culpae quidem suspicio sit⁴⁹,
már nem védhető a kor álláspontja szerint. Igaz a kérdéses
helyről a vizsgált kortársak bölcsen hallgatnak.

Fronius viszont ezen is túlmegy mikor kimondja:

Si res deposita culpa et negligentia deposita-
rii amissa fuerit, iudicio depositi tenetur.

Quodsi res deposita sine dolo et culpa ejus
amissa sit, non tenebitur⁵⁰.

S itt még azt sem mondhatjuk, hogy elírásról vagy elhagyás-
ról van szó. Bár nem idéz, de - ha a tudatosság nélkül is
átveszi a már említett álláspontot, mely minden culpáért fe-
lelőssé teszi a letéteményest, bár a két Digesta hely is
erősen kétséges⁵¹. Mindenesetre önállósága a depositum ese-
tén a legnagyobb, s ez éppen az ügylet elfogadottan baráti
jellege miatt is elgondolkodtató.

Korlátozott forrásaink - hiszen a jogkönyv egyik fő forrása,
a kodifikációt közvetlenül megelőző mű Bomel műve⁵² nem állt
rendelkezésre - részletes vizsgálata is megerősít abban,
hogy a források s a korabeli irodalom beható ismerete nélkül
nem juthatunk közelebb az általánosságok szintjénél a szász
jogkönyvhöz. S még mindig messzebb mehet a gyakorlat vizsgálata,
mely talán a szükségletek, a társadalmi elvárások meg-
ismerésével választ adhat az egyedül álló recepciós kísérlet
még fennálló kérdéseire, melyekre az előadás elején utaltam.

Jegyzetek

- 1 Az erdélyi szászok jogának részletes feldolgozásai a múlt századból: Schuler v. Lobloy, Fridrich: Statuta iurium municipalium Saxonum in Transsylvania - Das Eigen Landrecht der Siebenbürger Sachsen, Hermannstadt, 1853
Schuler v. Libloy, Friedrich: Siebenbürgische Rechtsgeschichte 3. Bde, Hermannstadt, 1855
Dióváraljai Miksa: Az erdélyi szászok magánjoga, Kolozsvár, 1866
- 2 Acker, Udo W.: 30 Jahre "Compendium juris civilis" des Johannes Honterus, Korrespondenzblatt 1974, 23-31. p.
Teutsch, Georg D.: Johannes Honterus In: Allgemeine deutsche Biographie Bd. 13. 82. p. Leipzig, 1881.
Hanga, V. - Tautsch G.H: Opera juridica a umanistului transilvanean Johannes Honterus In: Revista romana de drept. Jg. XXX. Bucuresti, 1974.
- 3 Acker i.m. 25-26. p.
- 4 Acker i.m. 26. p.
- 5 Statuta iurium miniciplaium Saxonum in Transsylvania Brassó, 1583.
Schuler v. Lobloy: S. Rechtsgeschichte I.116. p.
- 6 Zasium (Zäsy), Ulrich: Opera omnia ed. Mynsinger, Lugduni, 1550.
- 7 Schneidewin, Johann: In IV libros Institutionum iuris civilis commentarius ed. Wesenbeck (első kiadás: Argentorati, 1571.)
Az általam használt: Dinotomus név alatt - Lugduni, 1681.
- 8 Mynsinger, Joachim: Apothelesma sive Corpus perfectum scholarium ad institutiones Justinianeas pertinentium Basiliae, 1555.
Az általam használt: Arnold de Reyger kiadása Francofurt ad Moenu, 1684.
- 9 Wesenbeck, Matthias: In Pandectas iuris civilis et Codi-

cis Justinianeus libros VIII commentarii, olim Paratitula dicti, Basiliae, 1565.

Az általam használt: Francofurt ad Moenum, 1619.

10 SS. III.1.7. (SS: Statuta iurium municipalium Saxonum)

11 Kaser: Römisches Privatrecht I. 118.§.III.2. és 125.§.II. München, 1971.

Gaius 3,206

D.13.6.5.5.

Culpáért: Coll. 10.II.1.

12 D.44.7.1.4. és D.13.6.10.: "gondatlansága legkisebb közrehatása nélkül"

13 Inst. 3.14.1.; azonban Inst. 4.1.16(18) custodiát mond

14 D. 13.6.18.pr.

15 D.44.7.1.4. és Inst. 3.14.2.

16 D.13.6.5.

17 Opera omnia II.62.6. és III.964.19. (mediocris diligentia)

18 uo. III.964.19.

19 Mynsinger az Inst. 3.15.2.-höz 12.

Schneidewin az Inst. 3.15.2.-höz 12-13. (helyesen az Inst. 3.14. címéhez)

20 Wesenbeck a D.13.6.-hoz 7-8.

21 Honter: Compendium iuris civilis III.5.7. bek.

D.13.6.18. pr.

22 D.13.6.5.3. és 5.

23 Kaser i.m. I.118.§ III.2. és 143.§ II.2.b.; II.258.§ IV.3.c. custodia mellett: D.137.13.1.; D.47.2.15.pr.; C.8.13.19.

Gaius 3.204.;

culpa mellett: Inst. 3.14.4.; D.42.5.9.5.

24 D.13.65.2.

25 Opera omnia III.162.2.

26 Schneidewin az Inst 3.15.4.-hez 19-20.

Mynsinger az Inst. 3.15.4.-hez 11-12.

27 uo.

28 Wesenbeck a D.13.7.-hoz 7., de emliti a custodiát is

29 SS.III.2.12. = C.4.24.7. = Honter III.17.4. bek.

- 30 Honter III.17.6. bek (custodia) III.5. (dolus et culpa)
III.17.4. bek. (dolus et culpa)
- 31 Honter III.17.6. bek.
- 32 D.13.6.1.21.; D.13.6.5.2.; D.50.17.23.;
Gaius 3,207 = Inst. 4.1.17(19). Coll. 10.7.6. Kaser I.
118.§ III.4.b. és I.125.§.I.2.
- 33 Kaser II.259.§ IV.4 és 5.
- 34 Inst. 4.1.17(19) és 3.14.3. Lásd. 32 j.
- 35 D.16.3.32.; D.44.7.1.5.
- 36 D.16.3.32. (a letéti rész interpolált)
- 37 D.16.3.3. és 16.3.11.
- 38 Opera omnia III.965.22.
- 39 Zäsy: Singularium responsorum libri II. I.2.26.
Opera omnia V. kötet
- 40 Zäsy: Clossarium in aliquot leges Tractatus - Lex, quod
nerva ff. depositi, Opera omnia V. kötet
- 41 Lásd a 39. és 40. jegyzet
- 42 D.16.3.32. Zäsy lásd 40. j. és opera omnia II.62.6.
- 43 Minden korabeli forrás Nervára hivatkozik
- 44 Zäsy: Opera omnia III.965.22.
- 45 Mynsinger az Inst. III.15.3.-hoz 14.
- 46 Schneidewin az Inst. III.15.3.-hoz 13.
- 47 Wesenbeck a D.16.3.-hoz 14.
- 48 Honter III.4.8. bek. = D.16.3.11.
- 49 D.16.3.11.
- 50 SS.III.5.3.
- 51 D.16.3.3. és D.16.3.11.
- 52 Az előadás elhangzása óta fellelve:
Statuta jurium municipalium civitatis Cibiniensis reli-
quarumque civitatum et universorum Transilvanensium,
collecta per Thomam Bolelium a.1563.